

протягом 2000 р. тільки в центральних газетах України було надруковано більше 40 матеріалів стосовно зазначеної проблеми..

*Надійшла до редколегії 27.02.2001*

*Є.Ф. Стрекалов, суддя Верховного Суду України*

### **ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ**

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 124-1 КК України (далі КК), є фізична свобода та особиста недоторканність людини.

Об'єктивну сторону торгівлі людьми складає відкрите чи таємне заволодіння живою людиною, пов'язане з законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення у боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації її праці.

Таким чином, цей злочин може вчинятись у формах відкритого чи таємного заволодіння людиною, пов'язаного з законним чи незаконним переміщенням її з місця постійного або тимчасового проживання за згодою чи без згоди особи через державний кордон України, а також відкритого чи таємного заволодіння людиною, не пов'язаного з переміщенням її через державний кордон України;

Злочин вважається закінченим з моменту заволодіння людиною.

*Відкритим* треба вважати таке заволодіння людиною, коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюється викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій. Таке заволодіння може відбутися шляхом застосування сили (зв'язування потерпілого, надівання наручників), погрози вбивством, заподіяння тілесних ушкоджень чи погрози їх застосування, тощо.

*Таємним* є заволодіння у відсутності інших осіб людиною, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій (у зв'язку з малолітнім віком, знаходженням у хворобливому, безпорадному чи непритомному стані внаслідок алкогольного, наркотичного сп'яніння або дії на організм отруйних, токсичних або сильнодіючих речовин, чи в стані розладу душевної діяльності тощо).

Разом з тим, як свідчать матеріали судової практики, торгівля людьми проводилась або шляхом обману потерпілих відносно характеру і умов праці чи надання послуг, які вони мали виконувати за кордоном, чи шляхом постановки потерпілих в умови повної залежності від торговців.

Зокрема, засуджені за ст. 17 ч. 2, 124-1 ч.2 КК вироком Старокиївського районного суду м. Києва від 12 грудня 2000 року М. і К. мали намір заволодіти потерпілими Б., З., Ф., щоб вивезти їх у Грецію для подальшої сексуальної експлуатації.

Для цього М.і К. оплатили оформлення для Б., З., Ф. закордонних паспортів та їх проїзд. Таким чином, М. і К. були впевнені, що Б., З., Ф., які не

володіли грецькою мовою, не мали грошей і місця проживання у Греції, віз для офіційного в'їзду і проживання на її території, маючи тільки боргові зобов'язання перед ними і знаходячись таким чином від них у повній залежності, змушені будуть займатись проституцією в Грецією на поставлених ними умовах.

Інший приклад. М-ч і К-ва, засуджені вироком Суворовського районного суду м. Херсона від 13 липня 1999 року за ст.124-1 ч.2 КК, вивезли потерпілих М. і Р. у м. Беліну в Сербію, де продали володільцю нічного клубу « Венеція» для сексуальної експлуатації. При цьому М-ч і К-ва також заплатили за оформлення М. і Р. закордонних паспортів, за їх проїзд і харчування в дорозі.

*Переміщення особи через державний кордон України*, як впливає із диспозиції ч. 1 ст. 124-1 КК, може бути здійснено на законних підставах чи незаконно, за згодою чи без згоди потерпілого. Для кваліфікації дій винного за вказаною статтею все це не має значення.

Проте, у разі незаконного перетинання державного кордону України, поєданого із заволодінням людиною, пов'язаним з незаконним переміщенням її через державний кордон України, дії винного мають кваліфікуватися, крім ст. 124-1 КК України, ще й за ст. 75-1 чи ст.75 КК України, а якщо при цьому було використано підроблені документи, то й 194 КК України. Коли ж особа для переміщення викраденої нею людини через державний кордон пред'явила для контролю викрадений нею підроблений чужий документ, відповідальність має додатково наставати ще й за ст. 193 КК.

Відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане з незаконним переміщенням її через державний кордон України для подальшого продажу або іншої сплатної передачі з метою використання у збройних конфліктах як найманців, треба кваліфікувати за ст. ст. 19 і 63-1 КК як пособництво (чи підмовництво) у вербуванні найманців, а також за ст. ст. 19 і 75 і 124-1 КК.

Особи, які були вивезені за кордон для сексуальної експлуатації, використання у порнобізнесі тощо поза їх волею, звичайно є жертвами злочину. Але жертвами є й ті жінки, які були продані у сексуальне рабство завдяки обману та їх власній необережності. Тому ці особи не несуть кримінальної відповідальності в разі повернення їх в Україну навіть якщо вони незаконно перетнули державний кордон України, або прибули в Україну з інших країн без установленого документа або дозволу. Адже ж ст. 33 Конституції України встановлює, що громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. Існування ж кримінальної відповідальності за «незаконний» в'їзд громадянина України на її територію фактично ставить під сумнів можливість реалізації цього конституційного права.

*З суб'єктивної сторони* цей злочин характеризується прямим умислом, корисливим *мотивом* і спеціальною *метою*.

При заволодінні людини першочерговою метою є подальший продаж потерпілого чи інша оплатна передача його іншим особам, а кінцевою –

- а) її сексуальна експлуатація;
- б) використання в порнобізнесі;
- в) втягнення у злочинну діяльність;
- г) залучення в боргову кабалу;

- д) усиновлення в комерційних цілях;
- е) використання в збройних конфліктах;
- ж) експлуатації її праці.

Вказана мета може бути доведена, наприклад, у випадках, коли особа систематично поставляє певним покупцям дітей для використання їх як жебраків або жінок для їх сексуальної експлуатації тощо.

Під *продажем* треба розуміти передачу людини у фактичну власність іншої особи за грошову винагороду, а під *іншою оплатною передачею* – за матеріальну винагороду у вигляді інших, крім гроші, цінностей (коштовностей, цінних паперів тощо) або послуг матеріального характеру (передача у користування будинку, транспортного засобу, надання освітніх, лікувальних чи оздоровчих послуг, путівки в круїз тощо).

*Експлуатація праці* – це присвоєння матеріальних результатів праці людини (зокрема, прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами використання людини для експлуатації її праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг з оплатою, яка явно не відповідає характеру і інтенсивності роботи або взагалі без оплати. Виконання такої роботи звичайно не пов'язане з добровільним пропонуванням працівником своїх послуг і вимагається від нього під загрозою фізичного насильства, якого-небудь покарання тощо.

*Сексуальна експлуатація* – це вид експлуатації праці особи у сфері проституції, під якою ми розуміємо надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (скажімо, у сфері розпутних дій з дівчатами, надання разових сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам тощо) як дозволеного у даній країні чи її окремих місцевостях чи неправомірного виду діяльності.

Під *порнобізнесом* розуміється дозволений у даній країні чи неправомірний вид підприємництва, пов'язаний зі звідництвом для проституції, сутенерством, держанням будинків розпусти, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру, тобто таких, що спрямовані на збудження нездорової статевої пристрасті шляхом цинічного, безсоромного, грубо натуралістичного або протиприродного відображення статевого життя людини чи тварини. Використання в порнобізнесі означає використання особи як сутенера, утримувача будинку розпусти, актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

*Втягнення у злочинну діяльність* – це дії, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах. Втягнення у злочинну діяльність передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу (переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, дача порад про місце й способи вчинення або про приховання слідів злочину, розпиття спиртних напоїв чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин разом з особою з метою полегшити схвалення його до вчинення злочину та ін.) (по аналогії з пунктом 4 постано-

ви Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 1983 р. № 6 «Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність»).

У тих випадках, коли втягнення у злочинну діяльність супроводжувалось заподіянням тілесних ушкоджень, мордуванням, погрозою вчинити вбивство й іншими діями, що утворюють самостійний склад злочину, відповідальність повинна наставати за сукупністю вчинених злочинів.

*Втягнення в боргову кабалу* передбачає поставлення особи у стан повної, майже рабської особистої чи матеріальної залежності від іншої особи. На практиці в такий стан потрапляє, наприклад, жінка, яку продали у будинок терпимості іншої країни. Його власник, сплативши гроші продавцю за жінку, відбирає у неї всі документи, обіцяючи повернути їх лише за умови відпрацювання нею сплаченої ним суми.

*Усиновлення в комерційних цілях* – це усиновлення (удочеріння) дитини для її наступного використання у жебрацтві, занятті проституцією, азартними іграми, для насильницького донорства, для використання праці дитини з отриманням замість неї платні тощо.

*Використання в збройних конфліктах* передбачає використання особи як пайманця, тобто для виконання ним бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади або порушенням суверенітету і територіальної цілісності інших держав.

*Кваліфікованими видами злочину, передбаченого частиною 2 ст. 124-1 КК, є вчинення його:*

- а) щодо неповнолітнього;
- б) кількох осіб;
- в) повторно;
- г) за попереднім зговором групою осіб;
- д) з використанням посадового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

*Під неповнолітнім* розуміється особа, яка не досягла 18-річного віку.

*Кілька осіб* – це дві і більше особи.

*Повторним* визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила аналогічний злочин у будь-якій його формі як відносно однієї і тієї ж особи, так і відносно кількох осіб у різний час.

Торгівлю людьми належить кваліфікувати як вчинену за попереднім зговором групою осіб тоді, коли у вчиненні злочину брали участь за домовленістю, що мала місце до початку його вчинення, як співвиконавці дві і більше особи.

*Використання посадового становища* передбачає вчинення злочину особою, яка є представником влади або іншою посадовою особою.

Нею може бути, наприклад, директор чи інша посадова особа підприємства, яке здійснює посередницьку діяльність щодо працевлаштуванні на роботу, в тому числі за кордоном, представник міністерства закордонних справ, прикордонних військ, консульської служби, служби віз і реєстрації тощо. Якщо така особа вчиняє цей злочин, то вона несе відповідальність за ч.2

чи ч.3 ст. 124-1 КК. При цьому додаткової кваліфікації за ст.ст. 165 чи 166 КК такі дії посадової особи не потребують.

*Особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності*, слід вважати будь-яку особу, якій підлягає потерпілий.

Мова може йти про службове підпорядкування, підкорення чужій, більш сильній волі, повну чи істотну матеріальну залежність утримання тощо. Так, тією чи іншою мірою неповнолітні залежать від батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, вихователів, деякі непрацездатні особи – від набувачів їхнього майна за договором довічного утримання, хворі – від лікарів та ін.

Частина 3 ст. 124-1 КК передбачає відповідальність за торгівлю людьми, якщо вона:

- а) вчинена організованою групою;
- б) пов'язана з незаконним вивезенням за кордон дітей чи неповерненням їх в Україну;
- в) вчинена з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи з метою насильницького донорства;
- г) спричинила тяжкі наслідки.

Під *організованою групою осіб* треба розуміти стійке об'єднання двох і більше осіб, які спеціально зорганізувалися для спільної злочинної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми.

Відповідно до Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. діти (особи, яким не виповнилось 18 років) мають право виїхати із України лише за наявності проїзного документу дитини. Його оформлення провадиться на підставі нотаріально засвідченого клопотання (згоди) батьків або законних представників дитини. За відсутності згоди одного із батьків виїзд неповнолітнього громадянина України за кордон може бути дозволено лише на підставі рішення суду. *Вивезення дитини за кордон з порушенням наведених норм є незаконним.*

Згідно зі ст. ст. 46 і 47 Основ законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року забороняється взяття донорської крові примусово; застосування методу пересадки від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів здійснюється у визначеному законодавством порядку, при наявності їх згоди або згоди їх законних представників та за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або поліпшення здоров'я не дає бажаних результатів, а завдана при цьому шкода донору є меншою, ніж та, що загрожувала реципієнту.

*Мета вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації* передбачає намагання без згоди потерпілого здійснити хірургічне втручання в його організм

*Мета здійснити насильницьке донорство* означає прагнення до взяття крові чи її компонентів у донора без згоди потерпілого.

У разі, якщо вина особа продає викрадену ним людину для вилучення органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, що завідомо матиме своїм наслідком заподіяння смерті потерпілому, його дії можуть бути кваліфіковані як торгівля людьми і пособництво у вчиненні злочину, передбаченого ст. 93 КК.

Вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації або сильницьке донорство, здійснені без заволодіння людиною (наприклад, у разі використання як донора ув'язненого чи інваліда, що знаходиться у психіатричній лікарні, у будинку інвалідів чи в інших закладах та установах, де людина знаходиться у залежному стані від їх персоналу), не може кваліфікуватися за ст. 124-1 КК. В цих випадках з врахуванням фактичних обставин вчинення злочину дії винної особи можуть кваліфікуватися за ст. ст. 93, 94, 101, 102, 106, 107, 109 КК.

*Тяжкими наслідками*, що дають підстави кваліфікувати дії винного за ч. 3 ст. 124-1 КК, можуть бути визнані, смерть або самогубство, згвалтування неповнолітньої, душевна хвороба або інший розлад здоров'я, втрата будь-якого органа або його функцій, самопокалічення викраденої особи, неоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата здатності до дітонародження, зараження вірусом імунодефіциту людини або сифілісом, заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, тощо

Умисне вбивство потерпілого при обтяжуючих обставинах не охоплюється ч. 3 ст. 124-1 КК і має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених цією статтею та ст. ст. 93 КК.

Злочини, передбачені ст. 124-1 КК, потрібно відмежовувати від злочинів, передбачених ст. ст. 123, 123-1, 123-2, 124 КК.

Наприклад, заволодіння дитиною, пов'язане з подальшим втягненням її самим викрадачем у злочинну діяльність, заняття проституцією, жебрацтвом, азартними іграми тощо, має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 124 і 208 КК. Такі дії не можуть бути кваліфіковані за ст. 124-1 КК, якщо викрадач не має на меті продати дитину.

Заволодіння ж іншою людиною (крім дитини), пов'язане з відповідним подальшим використанням її самим викрадачем, може бути кваліфіковане:

- при втягненні у злочинну діяльність – як підмовництво до вчинення конкретних злочинів;
- при втягненні у проституцію – як звідництво для розпусти (ст. 210 КК);
- при використанні у порнобізнесі – як виготовлення порнографічних предметів (ст. 211 КК);
- при використанні у збройних конфліктах – як використання найманців (ст. 63-1 КК);

На жаль, ст. 124-1 КК за своєю конструкцією є не зовсім вдалою, тому її застосування пов'язано з певними труднощами. І в першу чергу з експозиції статті необхідно виключити з першого речення ч. 1 слова « відкрите чи таємне». Інакше судова практика може піти по тому шляху, що в разі, коли заволодіння людиною було не відкритим і не таємним, наприклад, шляхом обману чи зловживання довірою, то ці дії не можуть бути кваліфіковані за ст. 124-1 КК.

*Надійшла до редколегії 22.03. 2001*